

Düşünsel Eylemlere Türetimsel Yaklaşım: Türkçeden Kanıtlar¹

Kadri Kuram
kadrikuram@hotmail.com

Özet

Düşünsel eylemler, görünüşte iki farklı dökeme yapısına sahiptir: Deneyimci-Konu ve Konu-Deneyimci. Anlamsal olarak inkar edilemeyecek bir ilişkisi bulunan iki tür eylemin (*kork-* ve *korkut-*) iki farklı dökeme sergilemesi Baker 1988'in ortaya attığı Rol Yüklemenin Bütüncüllüğü Varsayımına (RYBV) karşı örnek oluşturmaktadır. Dahası bu eylemler, Bağlama kuramı açısından da kendine özgü özellikler sergilemektedir. Bu çalışmada, düşünsel eylemlerin sorunlu yanlarını çözmek için ortaya atılan iki öneri (anlamsal ve sözdizimsel yaklaşım) değerlendirilecek ve sözdizimsel yaklaşım altında birleştirilecektir. Çalışma ayrıca Türkçe veri tabanını türetilbilirlik açısından sınıflandırmayı da amaçlamaktadır.

Abstract

Psychological verbs have two surface mapping structures: Experiencer-Theme (fear type) and Theme-Experiencer (frighten type). These verbs are undeniably semantically related and their having different mapping structures poses counter evidence for the Uniformity of Theta Assignment Hypothesis (UTAH). Psych verbs also have idiosyncratic binding behaviors, which are again counter evidence for the Binding Theory. Bulk of this paper deals with the problematic behaviors of psych verbs and tries to merge semantic and syntactic approaches under the rubric of syntactic derivation. In doing so, this paper will also classify the Turkish data in terms of derivability.

1. Giriş

Düşünsel eylemler, üzerinde nispeten geniş alanyazın bulunmasına rağmen hâlâ tartışmaları süren bir eylem sınıfıdır. Bu eylemlerin en çok tartışılan kendine özgü iki özelliği, Rol dağılımlarının diğer eylemlerde görülmeyecek şekilde farklılaşması ve yine diğer eylemlerde görülmeyen bağlama ilişkilerinin düşünsel eylemlerde mümkün olmasıdır. Bilindiği gibi düşünsel eylemler, bütün olarak düşünüldüğünde iki farklı Rol dağılımına sahiptir: Deneyimci-Konu, Konu-Deneyimci². Doğal olarak böyle dizilimlerin kurulduğunu kabul etmek iki dizilimin de ayrı eylemler için ayrı olarak belirlendiğini kabul etmeyi gerektirir. Böylece elimizde ihtiyacımızın iki katı kadar sözlükçede kendine özgü özellikleriyle depolanması ya da oluşturulması gereken eylem olmalıdır. Ayrıca bu iki tür eylem için her defasında ayrı bir birincil dizilim (initial array) tanımlamamız gerekir:

¹ Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen Engin Uzun, Leyla Uzun, Özgür Aydın ve Özlem Dağ'a teşekkürlerimi sunarım.

² Aslında Konu-Deneyimci diziliminde özne konumunda bulunan üye düşünsel eylemin Konu Rolünde değil Sebep Rolündedir. Çünkü ileride görüleceği gibi tümleş konumunda Konu Rolüne sahip olan üye Kılıcı özelliği arttığı durumlarda özne konumuna Sebep rolüyle taşınmaktadır.

(1) Ben köpekten korktum
Deneyimci Konu

(2) Köpek beni korkuttu
Konu Deneyimci

Eğer (1) ve (2)deki eylemleri iki farklı eylem olarak görürsek sadece üye yerleştirimi için Deneyimcinin (1)de özne konumuna (2)de nesne konumuna; Konu rolünün de (1)de nesne konumuna (2)de özne konumuna döşenmesini³ gerektiren dört tane kural yazmamız gerekir. Ayrıca bu durum Baker 1988'in Rol Yükleminin Bütüncüllüğü Varsayımına (*Uniformity of Theta Assignment Hypothesis, UTAH*) uymamaktadır.

(3) Rol Yükleminin Bütüncüllüğü Varsayımı (RYBV)

Üyeler arasındaki Rolsel ilişkinin aynı olması durumunda bu, üyeler arasında aynı yapısal ilişkiyle gösterilir.

Gerçekten de (1) ve (2)de, *ben* ve *köpek* AÖleri arasında aynı rolsel ilişki bulunmaktadır. Ancak bu iki üye, iki farklı eylemde ayrı konumlara döşenmiştir. Yani üyeler ve Roller çaprazlama bir ilişki içindedir.

Bu eylem sınıfının sergilediği ve yaygın olarak bilinen bir sorun da *korkut-*türü eylemlerin nesne konumunda olan Deneyimcilerinin içindeki g-anlatım ya da adlısılların özne konumunda bulunan Konularının içindeki göndergeyi bağlayabilmesidir.^{4 5}

(4) Nasty stories about [each other]; would annoy the professors;
Birbirleri hakkındaki uygunsuz söylentiler kızdır- *profesörler*
Konu Deneyimci

(4)te *each other* göndergesi, *the professors* g-anlatımı tarafından bağlanmaktadır. Ancak bu bağlama bir k-buyurma yapısında gerçekleşmesi gerekirken *each other* göndergesinin *the professors* g-anlatımının k-buyurma alanı içerisinde olmadığı görülmektedir.

RYBV korunacaksa döşeme sorunu iki farklı şekilde çözülebilir. İlk olarak (1) ve (2)deki *köpek* AÖlerinin aslında aynı Role sahip olmadıkları söylenebilir. Böylece Grimshaw 1990'ın Belirginlik Hiyerarşisinin (Prominence hierarchy), en belirgin Rol olan Sebep Rolünü taşıyan *köpek* AÖsünü en yukarıdaki konum olan özne konumuna döşeyecektir. Ancak bu durumda *ben* AÖsünün Rolü ya da Rolsel değeri yine aynıdır ama (1)de özne (2)de nesne konumundadır. Yani RYBV hâlâ ihlal edilmektedir. İkinci ihtimale göre ise (2)deki *köpek* AÖsü önce tümleç konumuna yerleştirilir daha sonra da AÖ taşıma ile özne konumuna yükselir. Böylece (2), aslında (1) ile aynı temel yapıdan türetilir. Bu çalışmada yukarıdaki iki yaklaşım birleştirilmeye çalışılacak ve düşünsel eylemlerin tek bir temel yapıdan türediği ((1)) ve bu eylemlerin diğer geçişli eylemlerden tek farkının iki üye arasındaki Rolsel özelliklerin ters yerleştirilmesi olduğu iddia edilecektir. Bu açıdan tartışmalar, Minimalist Program ve Dowty 1991'in ortaya attığı Rol Öncesi Özellikler Kümesi kuramsal çerçevesinde yürütülecektir.

³ Mapping.

⁴ Türkçede bağlama ilişkilerini düzensizliği sadece bu eylem sınıfına özgü olmadığı için bu konuyla ilgili örnekler İngilizceden seçilmiştir.

⁵ (4) Culicover 1997den alınmıştır.

2. Eylem Sınıflaması

Türkçedeki düşünsel eylemler incelendiğinde dağılımlarının aşağıdaki gibi olduğu görülmektedir:

- (5) a. Ben köpekten korktum
b. Köpek beni korkuttu
(6) a. Ben elbiseyi beğendim
b. *Elbise beni beğendirdi
c. Ali bana elbiseyi beğendirdi/ Ali beni Ayşe'den soğuttu
(7) a. Ben Ali'ye güvendim
b. *Ali beni güvencirdi
c. *Ayşe beni Ali'ye güvencirdi

(5), (6), (7) karşılaştırması bize bu eylemlerin üç ayrı türü olduğunu göstermektedir. (5)teki örneklerde tümleş konumundaki üye özne konumuna taşınabilmektedir⁶. (6)da bu taşıma mümkün olmazken tümceye yeni bir AÖ özne konumundan eklenebilmektedir. (7) ise bize bazı düşünsel eylemlerin hiçbir şekilde ettirgenliğe izin vermediğini göstermektedir. Sınıflandırma kolaylığı açısından (5b)deki AÖ'nün x gibi bir özellik taşıdığını ve özne konumuna çıkmasını sağlayanın bu özellik olduğunu düşünelim. Bu durumda (6)daki AÖ -X özelliğine sahip olacaktır. Yani *kork-* +X, *beğen-* ise -X eylemlerdir. *güven-* ise hiçbir şekilde ettirgenliğe izin vermediği için mutlak -X olarak sınıflandırılabilir.

Ayrıca (5)teki durum yani AÖ taşıma içeren tek görünüm sadece bu eylem sınıfına özgüdür.

- (8) a. Ben Ali'yi gördüm
b. *Ali beni gördürdü
c. Ben Ali'yi dövdüm
d. *Ali beni dövdürdü⁷

3. Rol Tartışması

Düşünsel eylemlerin Deneyimcilerinin Rolsel özellikler bakımından tartışılan yönü yok denecek kadar azdır. Deneyimciyle ilgili tartışma, onun yeri konusundadır. Ancak Deneyimci dışındaki üyenin hem Rolsel özellikleri hem de öbek yapıdaki konumuna alanyazında bağlama ilişkileriyle birlikte bu eylemlerin en hararetli tartışma konusunu oluşturmaktadır. Örneğin; bu üyeler için Belletti ve Rizzi 1988, Konu terimini kullanırken Pesetsky 1995, Sebep ile Hedef arasında bir ayırım yapmaktadır. Dowty 1991 ise bu üyeye Uyarıcı (Stimulus) adını vermektedir. Ancak biz bu üye için en çok tercih edilen terimleri kullanacağız: Konu, Sebep.

Bu üyenin öbek yapıdaki konumu yani özne ya da nesne olması kimi zaman Konu ya da Sebep adını almasını etkilemiştir. Örneğin, Pesetsky 1995, *kork-* türü eylemlerin nesne konumunda bulunan Deneyimci dışındaki üyesini Konu *korkut-* türü eylemlerin özne konumunda bulunan Deneyimci dışındaki üyesini Sebep olarak adlandırmaktadır. Aslında bu ayırım oldukça sağlam temellere dayanmaktadır. Çünkü

⁶ Böylece ettirgen türetimin yeni bir üye gerektirdiği şeklindeki görüş yıkılmış olur. Daha doğru bir sav aşağıda da görüldüğü gibi ettirgenliğin yeni bir özne gerektirmesidir. Bu özne taşınmış bir öge ya da tümceye yeni eklenmiş bir AÖ olabilir.

⁷ i. Ali beni *adamlara* dövdürdü

Ancak bu yapının *adamlar beni dövdü* tümcesinden türediği açıktır. (8 d.)den beklediğimiz yorum dövenin *ben* dövülenin *Ali* olduğu yorumudur ki bu yorumda tümce dilbilgisiydi.

(5b)deki köpeğin ortaya çıkan korku durumunda (5a)daki köpektan daha fazla suçtu olduğu bütün konuşucu yargıları tarafından doğrulanmaktadır.

4. Türetimsel Yaklaşımın Getirdikleri

Alanyazında türetimsel ilişkinin gözden kaçırlılmasının sonucu olarak *kork-* ve *korkut-* diye iki düşünsel eylem türünün olduğu ve ilkinin Deneyimci üyesine özne konumuna ikincisinin ise nesne konumuna döşediği gözlemlenmiştir.⁸ Oysa (5b)deki yapının türetimsel olduğu görölmektedir. Bu tümce, üzerinde ettirgen biçimbirim taşımaktadır. Yani bu tümce, D-yapıdan Y-yapıya bir seğıimlik dönüşüm uygulanarak elde edilmiştir. Eğer bu dönüşümün (5a) temel yapısına uygulanan bir dönüşüm olduğunu yani (5b)nin (5a)dan türetildiğini kanıtlayabilirsek o zaman bu iki tümce için tek bir birincil dizilim tasarlamış ve iki eylem sınıfı değil tek bir eylem sınıfına ulaşmış oluruz. Elbette böyle bir dönüşümü ettirgen biçimbirim eklenmesinden bağımsız tutamayız. Ettirgen biçimbirim eklenmesi bu sürecin ya başlatıcısı ya da sonucu olacaktır. Ayrıca bu taşıma sonucu Konu rolünü taşıyan üyenin Sebep rolünü taşır hale gelmesi, görüngünün aynı zamanda anlambilimsel kaynağının da olduğunu göstermektedir. Daha doğrusu anlambilimsel bir durum sözdizimsel yapıdaki bir taşımayı tetiklemektedir.

Bağlama ilişkileri ağıısından öncelikle (16)daki görünümin sadece göndergeler için geçerli olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bu gibi bir yapıda bir adılısıl Konu/Sebep Rolünü taşıyan özne içindeyse Deneyimci nesne içindeki bir öncül tarafından bağlanamamaktadır.⁹

(9) *Stories about her_i annoyed Mary_i
hakkındaki hikayeler kızdır- Mary

Özetle, (4)te göndergenin (Bağlamanın A İlkesi gereği) öncül tarafından bağlanması için bu ilişkinin Y-yapıdan önce, (9)da da adılısılın (Bağlamanın B İlkesi gereği) g-anlatım tarafından bağlanmaması için ilişkinin Y-yapıda kurulması gerekmektedir. Buradan hareketle Bağlamanın A İlkesi ile Bağlamanın B İlkesi arasında bu ilkelerin geçerli olduğu konumlar ağıısından fark olduğu görölmektedir. Dahası (10), Bağlamanın C İlkesinin de bu ağııdan Bağlamanın B İlkesi gibi davrandığını göstermektedir.

(10) John's_i pictures worry him_i
John'un resimleri endişelendir- onu

Alanyazında bu fark *bağlantısallık* olarak adlandırılır. Bu ilke, aslında daha geniş tartışmalar içermekle birlikte bu çalışmanın sınırları içersinde aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

(11) Bağlantısallık

Bir göndergenin öncülü tarafından bağlanması için öncülün göndergeye herhangi bir düzlemde k-buyurması yeterlidir.

Bağlantısallığı göz önünde bulundurarak aşağıda sorunlu bağlama ilişkisini içeren ve (12) olarak tekrarlanan (4)te bağlamanın Y-yapıdan önce (D-yapıda) kurulmasının

⁸ Diğer üyenin Konu-Sebep Rollerini arasındaki farktan dolayı ayrı konumlara döşendiği söylenebilir. Ancak Deneyimci için sorun devam etmektedir.

⁹ (24) ve (25) Johnson 1992'den alınmıştır.

mümkün olduğunu görürüz. Çünkü D-yapıda öncül (*the professors*), göndergenin bulunduğu öbeğe k-buyurmaktadır.

(12) [Nasty stories about [each other];]_j would annoy the professors; t_j
Konu Deneyimci

Eğer gerçekten (12)deki özne D-yapıda tümleç, Nesne de E-GÖS konumunda ise ve Konu AÖ taşıma ile Y-yapıda aldatıcı bir şekilde Deneyimcinin k-buyurma alanı dışında görünüyorsa o zaman dönüşümsel yaklaşım ve *bağlantısallık* bu görünümü açıklayabilir.

5. Düşünsel Eylemlerin Türetimi

Bu bölümde geliştirilmeye çalışılacak öneri, düşünsel eylemlerin sözdizimsel özelliklerinin anlambilimsel kaynaklı olduğu varsayımı üzerine kurulacaktır. Bu yüzden düşünsel eylemin üyelerinin rosel özelliklerinin betimlenmesi gerekir. Bu eylemler için kabul ettiğimiz üç Rolün (Deneyimci-Konu-Sebep) aslında atomik rosel özelliklerin birikimi olduğunu varsayalım. Bu görüşü ortaya atan Dowty 1991'e göre üyeler özne ve nesne konumlarının gerektirdiği rosel özelliklerin listesine göre döşenir. Hangi üye özne konumunun özelliklerini daha fazla sayıda içeriyorsa özne konumuna o üye yerleştirilir. Dowty'nin sunduğu liste aşağıdaki gibidir.¹⁰

(13) Özne Rol Öncesi Özellikler Kümesi

- Olay ya da duruma istekli olarak katılmak
- Olayda bilince ya da algıya sahip olmak
- Bir olaya ya da diğer katılımcıda durum değişikliğine sebep olmak
- Hareket ediyor olmak (diğer katılımcıya göre)
- (Eylem tarafından ifade edilen olaydan bağımsız var olmak)

Nesne Rol Öncesi Özellikler Kümesi

- Durum değişikliği yaşamak
- Artan konu (incremental theme) rolünü taşımak¹¹
- Diğer katılımcıdan etkilenmek
- Diğer katılımcıya göre atıl kalmak
- (Eylem tarafından ifade edilen olaydan bağımsız olarak var olmamak)

Örneğin, *Ali bardağı kırdı* tümcesinde *Ali* diğer katılımcıya göre hareketli olan, onda durum değişikliğine sebep olan ve muhtemelen de bilinçli olarak bunu yapan üyedir ve *bardak* bu özelliklerden hiç birine sahip olmadığı için özne konumuna döşenen *Alidir*. Düşünsel eylemler açısından ise biz bu özellikleri üçe indirelim ve değiştiren şeklinde yazalım:

(14) Ronsel özellikler Kümesi

- ± istekli katılım
- ± hareketlilik (diğer katılımcıya göre)
- ± etkinlik (diğer katılımcıya göre)

¹⁰ e. Özelliklerinin araç içine alınması seçimler olduklarını göstermektedir.

¹¹ Kavramın tanımı için bkz. Dowty 1991.

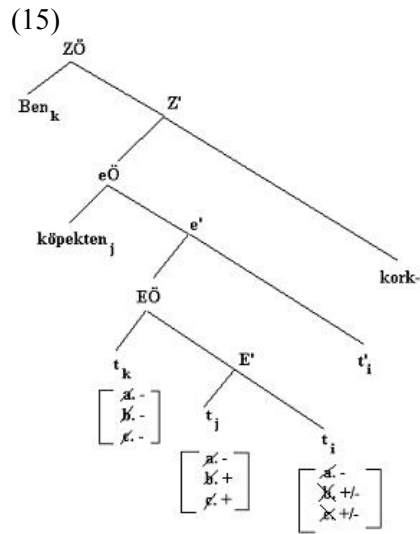
Bu değiştirgenlerden daha çok + değere sahip üye düşünsel eylemler dışındaki eylemlerde özne, - değere sahip üye ise nesne konumuna döşenmelidir.

5.1 +X Eylemler

Bu eylemler, iki farklı türetimde karşımıza çıkabilir: Deneyimci-Konu ve Sebep-Deneyimci diziliminde ((5a.,b)). İlk dizilime bir göz atacak olursak: Sözlükçeden {ben, köpek, kork-} sözlüksel birimlerinin (lexical item) seçildiğini düşünelim. Yapısal özellikleri (Formal features) [ad] olan *ben* ve *köpek* (14)te belirtilen rosel özellikleri anlambilimsel yapıdan ± değer olarak getirmektedir. Yani ya *ben* ya da *köpek* anlambilimsel yapıdan c. özelliği açısından + değeri, diğeri – değeri getirmektedir. [eylem] yapısal özelliğini taşıyan *kork-* EÖ'nün ayrı konumları için her iki rosel özelliği de taşımaktadır ancak a. özelliğinin sadece – değerini bulundurmaktadır sözlüksel girdisinde. (5a) tümcesi için rosel özelliklerin şöyle dağıldığını düşünelim:

Ben	Köpek	Kork-
a. -	-	-/_
b. -	+	-/+
c. -	+	-/+

Genellenmiş Dönüşüm (GD)¹², üyeleri rosel özelliklere göre sadece c. özelliğine dayalı olarak sırayla birleştirir (merge). Diğer geçişli eylemlerde daha belirgin (prominent) rosel özelliklere sahip olan üye daha yukarıda olan E-GÖS konumuna birleştirilmesine rağmen düşünsel eylemlerin tek kendine özgü özelliği olarak c.+ değere sahip olan üye ilk (*köpek*), c.– değere sahip üye ise (*ben*) ikinci birleştirilir. Daha sonra eylem üyeleri rosel özellikleri eşler (checking). Fakat a. özelliğine geldiğinde E bu özelliğin + değerini eşleyecek sözlüksel girdiye sahip olmadığı için sadece iki üyenin de – değeri taşıması durumunda eşleme gerçekeşecektir. Daha sonra E'nin e'ye taşınmasıyla *köpek* AÖsü DURUM özelliğini eşlemek için e-GÖS konumuna, *ben* AÖsü ise Yalın durumunu denetleyebileceği tek konum olan Zaman Öbeğinin (ZÖ) göstericisi konumuna taşınır. Özetle (5a) aşağıdaki gibi türetilmektedir:



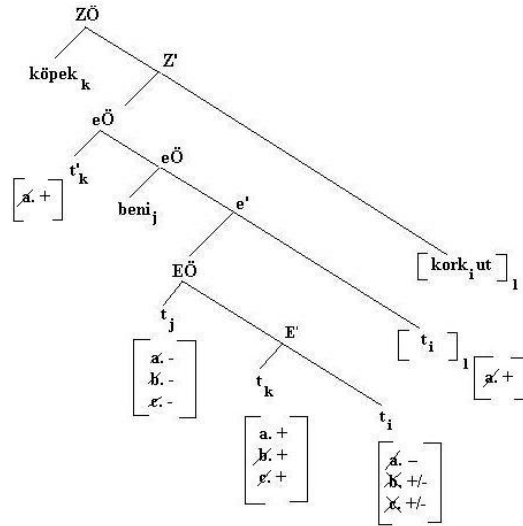
¹² Generalized Transformation.

(5b)ye gelince bu durumda dört sözlüksel birimin rosel özelliklerinin aşağıdaki gibi olduğunu düşünelim:

Ben	Köpek	Kork-	Ettirgen biçimbirim
a. -	+	-/_	+
b. -	+	-/+	
c. -	+	-/+	

Yine birleştirme işlemi, önce c. özelliği açısından + değere sahip üyeyi birinci, - değere sahip üyeyi ikinci birleştirecektir.¹³ Böylece *kork-* ve *korkut-* türü eylemler, aslında birincil dizilimde aynı döşeme yapısına sahip olacaktır. Türetimin bir sonraki aşamasında rosel eşleşmeler yapılır. Fakat a. özelliği açısından + değer yüklenmiş olan *köpek* AÖsü hem a.+ E'nin sözlüksel yapısında bulunmadığı hem de kendisinde bulunan a.+ onun numaralandırmadan Yalın durum özelliğiyle seçilmesine sebep olduğu için¹⁴ tümleş konumunda kalması eşlenmeyen iki özelliğinin ortaya çıkmasına neden olacağından bu özellikleri eşlemek üzere taşınmak zorundadır. Yani eylem tümleş konumunda a.+ özelliğini eşleyemese de bu özelliğin hem anlambilimsel yapıda hem de sözdizimsel yapıda tümleş konumunda bulunmasına izin vermektedir. a.+ özelliği bir üyenin kılıcılığı açısından en belirgin değere sahip olan özelliktir. Bu yüzden, bu özelliğin karşılığının ettirgen biçimbirimde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Dahası herhangi bir üyenin a.+ özelliğini taşıması türetimin ettirgen biçimbirimi içermesini zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden ettirgen biçimbirim a.+ özelliğiyle birleştirilir. Önce E, e'ye taşınır. Daha sonra *ben* AÖsünün DURUM özelliğini eşlemek için e-GÖS konumuna taşınmasıyla *köpek* AÖsü a.+ özelliğini eşlemek için önce dıştaki e-GÖSe daha sonra da DURUM özelliğini eşlemek üzere Z-GÖSe taşınmalıdır. Bu durum (16)da gösterilmektedir:

(16)



Aslında *köpek* AÖsünün tümleş konumundan çıktığının deneysel kanıtları da bulunmaktadır. Dilbilgisi kuramında tümleş konumu, Konu ya da Etkilenen Rollerle

¹³ (5 a) ile aynı temel yapı.

¹⁴ Aslında Minimalist Programda Ronsel özelliklerin yapısal özelliklere herhangi bir şekilde etki etmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü sadece DURUM gibi yapısal özellikler sözdizimsel işlemlere konu olabilir. Bununla birlikte Chomsky (1995) yapısal özelliklerin de anlambilimsel özellikleri yansıtabileceğini söylemektedir.

özdeşleştirilirken Sebep Rolü e-GÖS konumuyla özdeşleştirilmektedir. Bu durumda eğer Hornstein 1999'un Denetleme yapılarını taşıma ile açıklamak için kabul ettiği gibi bir üye birden fazla Rol yüklenebiliyorsa söz konusu iki konuma da uğrayan bir AÖ bu konularla eşleştirilen iki Rolü de taşımalıdır. (5b)'ye bakınca *köpek* AÖsünün Rolsel değerinin beklediğimiz gibi olduğunu görürüz. (5b)'deki *köpek* de (6c)'deki *Ali* de özne konumundan beklediğimiz gibi Sebep rolünü taşımaktadırlar ancak, *köpek* korku durumunun hem konusu hem de sebebidir. Yani *köpek*, benim sadece kendisinden korkmama sebep olabilmektedir. (6c)'deki *Ali* ise beğenmemin sebebidir ancak konusu değildir yani bu tümceden sadece benim başka bir şeyi (elbise) beğendiğim yorumu alınabilmektedir. Kanımızca bu durum (5b)'de *köpek* AÖsünün Konu rolüyle eşleştirilebilecek tümleş konumundan özne konumuna taşınıp Konu ve Sebep rolünü yüklediğinin (6c)'deki *Ali*'nin ise doğrudan özne konumuna eklendiği için sadece Sebep Rolü taşıdığıının en açık kanıtıdır

5.2 –X Eylemler

(6)'daki *beğen-* eylemine gelince (6a), (5a) ile aynı türetime sahip olmalıdır. (6b) ise *beğen-* ve bu gruptaki eylemlerin bir özelliği olarak eylemin tümleş konumuna gelecek üyenin anlambilimsel yapıdan a. özelliğini + değerinde getirmesine izin vermediğini söylersek açıklanmış olur.¹⁵ Böylece *elbise*, hiçbir zaman a.+ özelliğini eşlemek için e-GÖSe ya da ilgili özelliğe sahip olamayacağı için numaralandırmadan Yalın DURUM özelliğiyle seçilemeyeceği için bu özelliği eşlemek üzere Z-GÖSe taşınmaz. Böyle bir taşıma özelliklerin yanlış eşleşmesine (mismatch) ve dolayısıyla türetimin iptal edilmesine (cancel) sebep olacaktır.

Öte yandan (6)'daki *beğen-* eylemini diğer eylemlerden farkı bu eylemin üç üyeli yapılara izin vermesidir. (6c)'de *Ali* AÖsünün anlamsal değerine bakıldığında bu üyenin tümleş konumundaki *elbise*'nin yapamadığını yapıp a. + özelliğini taşıdığını ancak *elbise* gibi Konu Rolünü taşıyamadığını görürüz. Bu durumda *Ali*, doğrudan e-GÖSe birleştirilmektedir ki *beğen-* eyleminin konusu değil, sadece sebebi olabilsin. Böyle bir yapıda sözlüksel birimlerin numaralandırmadan aşağıdaki gibi seçildiğini düşünebiliriz.

	Ali	ben	elbise	beğen-	ettirgen	biçimbirim
a.	+	-	-	-/_		+
b.		-	+	-/+		
c.		-	+	-/+		

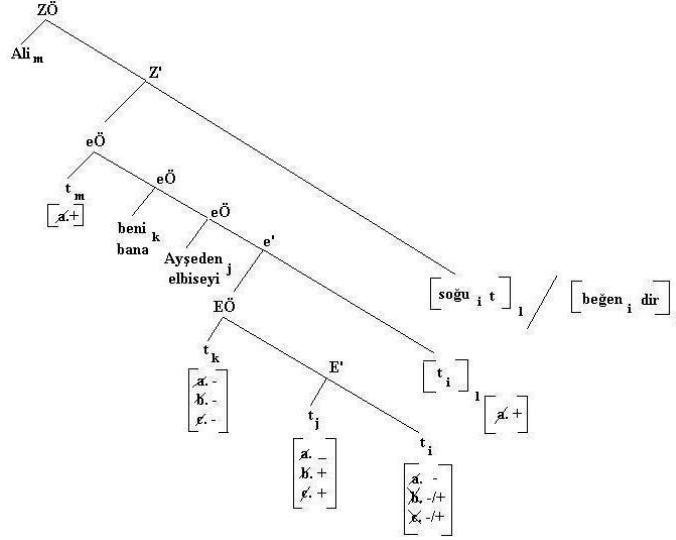
GD, bu kez üç üye arasından birleştirme işlemi için seçim yapmak zorundadır. Ancak yine aynı ilke işe yarar görünmektedir. c. özelliğini + değerinde taşıyan üye ilk birleştirilir (*elbise*). Uslamlamamızı bu şekilde sürdürürsek geri kalan iki üye arasından ikinci üyenin seçimi için c. özelliğini – değerinde taşıyan üyenin seçilmesi gerektiğini görürüz. c. özelliğini – değerinde taşıyan üye *Ali* değil *ben*dir. Çünkü *Ali* c. ve b. özellikleri açısından yüksüzdür.¹⁶ GD, *ben* AÖsünü ikinci sırada birleştirip

¹⁵ (5)'teki *kork-* eylemi gibi bu özelliği eşlemese de onun tersine *beğen-* eylemi bu özelliğin bulunmasına izin vermemektedir.

¹⁶ İlk bakışta ± değerlerin bulunduğu bir sistemde bir özelliğin hiçbir şekilde belirtilmemesi uygun görünmemektedir. Çünkü bir üye anlamsal olarak ya belli bir durumdadır ya da değildir. Ancak *Alinin* b. ve c. özelliklerini + değerinde taşıması durumunda (5 b)'de *köpek* AÖsünün yaptığı gibi psikolojik durumun hem konusu hem de sebebi olmasını beklerdik. Fakat (6 c)'de *Ali* sadece sebep yorumu alabilmektedir. – değer taşıması durumunda ise bu değerler *Aliyi* olaydan algısal olarak etkilenen üye rolüne doğru sürükleyecektir. *Ali*'nin böyle bir

EÖyü kurar. Eylem bu iki üyeyle rosel özellik eşlemesine girer ve üç sözlüksel birimin de ilgili özellikleri eşlenir. E, e'ye taşınır ve *ben* ve *elbise* DURUM özelliklerini eşlemek üzere e-GÖS konumlarına yükselir. Daha sonra *Ali*, en dıştaki gösterici konumuna birleştirilir ve ettirgen biçimbirimim a. + özelliğiyle *Alinin* a. + özelliğini eşlenir. Son olarak da *Ali* DURUM özelliğini eşlemek üzere Z-GÖSe taşınır.

(17)



(17)de görüldüğü gibi Deneyimci ve Konu eyleme bağlı olarak farklı DURUM özellikleri taşımaktadır. Kısaca eylem, tümlecine Belirtme durumu yüklüyorsa diğer üye (Deneyimci) Yönelme, Belirtme dışında bir durum yüklüyorsa Belirtme durumu yüklenmektedir. Fakat (18)e bakıldığında bu durumun düşünsel eylemlere özgü olmadığı görülmektedir. Türkçe DURUM korelasyonu açısından bu özelliği bir çok durumda sergilemektedir.¹⁷

- (18) a. Ben Ayşe'yi vurdum
 b. Ali bana Ayşe'yi vurdurdu
 c. Ben Ayşe'ye doğru koştum
 d. Ali beni Ayşe'ye doğru koşturdu

Yine de sistemin aşağıdaki gibi işlediğini düşünebiliriz. Konu (eylemin gerektirmesinden dolayı), Belirtme durum özelliğiyle seçiliyorsa Deneyimci Yönelme, Belirtme dışında bir DURUM özelliğiyle seçiliyorsa Belirtme DURUM özelliğiyle seçilir. İki üye de e-GÖS konumlarına taşındıktan sonra E tümleş konumundan gelen üyenin (Konu), e ise E-GÖS konumunda gelen üyenin (Deneyimci) DURUM özelliklerini eşler.

5.3 Mutlak -X eylemler

(7)deki tümcelere gelince, (7a) yine (5a) ve (6a) gibi türetiliyor olmalıdır. (7b) de (6b)nin dilbilgisi dışı olmasıyla aynı sebepten ötürü dilbilgisidışı olmalıdır. (7c) ise *güven-* gibi bazı eylemlerin anlambilimsel yapıda hiçbir üyesinin a. + değeri

anlambilimsel yorumunun da olmadığı açıktır. Sonuç olarak *Ali* bu iki özelliği hiçbir şekilde taşımayarak ne Deneyimci ne de Konu olmaktan kurtulmaktadır.

¹⁷ i. *Ali beni topu Ayşe'ye fırlattırdı

ii. ?Ali bana topu Ayşe'ye fırlattırdı

taşımasına izin vermediğini göstermektedir. Böylece (6b), (7b) ve (7c) anlambilimsel yapıdan böylesi Rolset ilişkiler hiç gelmediği için aslında hiç üretilmeyecektir.

6. Kanıtlar ve Tartışmalar

6.1. Kanıtlar

İlk anda göze çarpan bir sorun (17)deki *beğendir-* ve *soğut-* eylemlerinin iki ayrı DURUM özelliği eşlemesidir. Bu tür bir ilişki, mümkün değildir çünkü bir eylem sadece bir DURUM özelliğini eşleyebilir. Ancak varsayımlarımızdan da anlaşılacağı gibi burada söz konusu olan bir değil iki eylemdir. Biri ana eylem diğer ettirgen eylem olan bu iki eylem aslında sözdizimsel olarak bir sözcük değil, iki ayrı sözcüğün bazı biçim-sözdizimsel nedenlerle birleşmiş (incorporated) halidir. Yine de (17)de de görüldüğü gibi iki eylem de DURUM özelliklerini eşleyebilmektedir ama aynı DURUM özelliklerini değil. Bu görünüm bize eylemlerin birlikte bulunma durumunu tanıdıklarını ancak bu tanımın da sınırları bulunmaktadır. Bu iki eylemin tam bir sözlüksel birim oluşturmadıklarının diğer iki kanıtı da ettirgen biçimbirimim üçüncü üyeye kurduğu inkar edilemez gerektirme ilişkisi ve ana eylemin bazı belirteçlerle kurduğu birlikteliklerle karşılaştırma yapılarından gelir. Borer 1991'e göre bir karmaşık eylemin sözdizimsel türetim olması için karmaşık eylemi oluşturan eylemlerin birleşmeden önce sahip oldukları sözdizimsel özellikleri korumaları gerekir. Eğer koruyamıyorlarsa ve karmaşık eylem, iki eylemden bağımsız olarak sözdizimsel özelliklerini yeniden tanımlıyorsa bu türetim sözdizimsel bileşene girdi sağlayan biçimbilimsel bileşende yapılmış olmalıdır.¹⁸ Diğer bir deyişle MP açısından bu sözcük, sözlükçeden türetilmiş haliyle geliyor olmalıdır. Bu açıdan aşağıdaki örneklere bakalım:

- (19) a. Ali köpekten ölesiye korktu
b. Köpek Ali'yi ölesiye korkuttu
c. Ali Ayşe'yi Veli'den daha çok kıskanıyor
d. Ayşe Ali'yi Veli'den daha çok kıskandırıyor
e. Ben bu işten fena halde huylandım
f. Bu iş beni fena halde huylandırdı

(19a, e)de eylem belirteçle anlambilimsel olarak sıkı bir ilişki içindedir. (19a-b, e-f)de görüldüğü gibi ana eylem ve belirteç birlikteliği birleşmeden sonra hâlâ mümkündür. Yani eylem, anlamsal birliktelik özelliğini birleşmeden sonra hâlâ taşımaktadır. (19c-d) ise bu görüşe dolaylı olarak destek vermektedir. (19d) iki kıskanan (Ali ve Veli) bir kıskanılanın bulunduğu (Ayşe) bir yoruma, bir kıskanan (Ali) iki kıskanılanın (Ayşe ve Veli) bulunduğu başka bir yoruma sahiptir. Kıyaslama da iki tane olan roller üzerinden yapılacağı için burada, ettirgen türetimin kıyaslama mekanizmasını etkilediği söylenebilir. Ancak (19b)nin türetildiği (19c)nin de iki farklı yorumu olduğu gözden kaçmamalıdır. (19c) aşağıdaki gibi iki ayrı temel yapıdan oluşabilir:

- (20) a. Ali Ayşe'yi [Veli'nin Ayşe'yi kıskandığından] daha çok kıskanıyor
b. Ali Ayşe'yi [Ali'nin Veli'yi kıskandığından] daha çok kıskanıyor

(20) ile paralel yorum sırasında yazılan (21)e baktığımızda (19d)nin iki farklı açıklamasının (yani (21a-b)nin) aslında iki farklı temel yapıdan türediğini görürüz ((20a-b)). Sonuç olarak (20a)da da (21a)da da kıyas Ali ile Veli'nin kıskançlığı

¹⁸ MPda sözlükçe.

arasındayken (20b) ve (21b)de Ali'nin Ayşe ve Veli'ye karşı olan iki ayrı kıskançlığı arasındadır.

(21) a. Ayşe; Ali'yi t_j [Ayşe'nin; Veli'yi t_i kıskandırdığından] daha çok

kıskandırıyor

b. Ayşe; Ali'yi t_j [Veli'nin; Ali'yi t_i kıskandırdığından] daha çok kıskandırıyor.

Sonuçta kıyaslama türetimden önce de sonra da aynı yönde ve şekilde gerçekleşmektedir.

6.2 DURUM Atama İlkesi (DAİ)

(5a) ile (5b)yi karşılaştırınca iki üyenin farklı DURUMLarı olduğu için farklı sözdizimsel konumlarda buldukları görülür. (15)te *ben* Yalın durumda, *köpek* Yönelme durumundayken¹⁹ (16)da *ben* Belirtme, *köpek* Yalın DURUMda sözdizime gelmektedir. (6c) de göz önüne alındığında bu yapıların karmaşık bir durum korelasyonu sergilediği görülmektedir. Bu DURUMLarın hangi AÖlere yükleneceğini belirleyen nedir? Olası bir çözüm, Rollerin DURUMLarla olan ilişkisi üzerinden kurulabilir. Sözdizim Zaman öbeğinin eşleyeceği en az bir Yalın DURUM atamak zorundadır. Sözdizimin sözlüksel birimler arasında öncelikle bu DURUMu taşıyacak olanı aradığını düşünelim. Bu üye döşemeden bağımsız olarak a.+ özelliğini taşıyan üyedir. Örneğin, (5b)de *köpek* a.+ özelliğini taşıdığı için sözlükçeden Yalın DURUM özelliği ile seçilir. Diğer üye ise (*ben*) Eylemin Sözlüksel Girdisindeki DURUM ile seçilir. (5a)ya gelince bu tümcede a.+ özelliğini taşıyan bir üye bulunmadığı için sözdizim ikinci seçenek olarak Eylemin Sözlüksel Girdisindeki DURUMu taşıyacak üyeyi sözlükçeden seçecek, diğer üyeyi ise otomatik olarak Yalın DURUMla seçecektir.

(22) İki Üyeli Tümcelerde DURUM Atama İlkesi (DAİ 1)

a.+ özelliğini taşıyan üyeyi Yalın DURUMla diğer üyeyi Belirtme DURUMu ile seç.²⁰

a.+ özelliğini taşıyan üye yoksa, c.+, b.+, a.- değerindeki üyeyi E.S.G.D ile seç, diğer üyeyi Yalın DURUMla seç.

(23) Üç Üyeli Tümcelerde DURUM Atama İlkesi (DAİ 2)

¹⁹ *kork-* eylemlerin tümleş konumlarındaki üyelerin taşıdığı bütün DURUMLarın (Belirtme, Yönelme, Çıkma) eylemin sözlüksel girdisiyle ilişkili yapısal özellikler olduğu düşünülebilir. Çünkü bütün DURUMLarda üyenin Konu rolü taşıdığı açıktır. Yine de

i. Köpekten korkuldu
ii. Kendisinden korkulan adam

²⁰ Bu durumda *ben* üyesinin neden *kork-* eyleminin sözlüksel yapısında bulunan Çıkma durumunu taşımadığı sorulabilir. Yani tümce **köpek benden korkuttu* biçiminde olmalıdır. Bu görünüm üyenin DURUM özelliğini eşlemek için e-GÖS konumuna çıkmak zorunda olması ve e'nin başı konumunda ettirgen biçimbirim bulunmasıyla açıklanabilir. E ve ettirgen biçimbirim birlikteliği Belirtme durumunu eşlemektedir. Bu yüzden *ben* numaralandırmadan Belirtme durumuyla seçilmektedir (select). Bu durumun Chicewa dilindeki örnekleri için bkz. Baker 1988.

a.+ özelliğini taşıyan üyeyi Yalın DURUMla, c.+ , b.+ , a.- değerini taşıyan üyeyi E.S.G.D ile seç. Diğer üyenin DURUMu E.S.G.Da göre belirlenir.

(23) bize (6c)deki Deneyimci ve Konuların farklı DURUM özellikleri sergilemelerini açıklama imkânı vermektedir. Çünkü (6c)de görüldüğü gibi Konu Belirtme DURUMu yükleniyorsa Deneyimci Yönelme, Belirtme dışında bir DURUM yükleniyorsa Belirtme DURUMu yüklenmektedir.

6.3 Cansız Özneler

Ettirgen türetime izin veren yani a.+ özelliğini tolere eden eylemlerde bu özellik sadece canlı özneler tarafından yüklenilebilir görünmektedir. Çünkü cansız nesnelerin psikolojik duruma istekli katılmaları mümkün değildir. Ancak (24) bize cansız nesnelerin de bu tümcelerin öznesi olabileceklerini gösterir.

(24) Fırtına/Ali'nin durum beni endişelendiriyor

Ancak (25) bize bu eylemlerin kılıçlık özelliklerinin de sorgulanması gerektiğini gösterir.

(25)*Fırtına/Ali'nin durumu beni endişelendirmeye çalıştı

Dahası (26) bu durumun sadece düşünsel eylemlere özgü bir görünüm olmadığını kanıtlar.

(26) Fırtına/Ali'nin durumu bütün planlarımızı suya düşürdü

Görünüşe göre (24) bu çalışmanın sınırlarını çok aşan anlambilimsel bir sürecin sonucu olarak a.+ özelliğini taşıyabilmektedir.

6.4 Doğrudan *korkut-* Türü Eylemler

Türkçe veri tabanına yönelik yaptığımız çalışmada *kork-* türü bir eylemden türememiş, taban olarak *korkut-* türünde görünen eylemlere de rastlanmıştır. Bu eylemler *üz-* ve *sık-* eylemleridir. Yine de bu eylemler *kork-* türü görünümler de sergilemektedir.

(27) a. Ali'nin gitmesi beni üzdü

b. Ben Ali'nin gitmesine üzüldüm

İlk bakışta (27a)daki *üz-* eyleminin taban, (27b)deki *üzül-* eyleminin türetilmiş bir eylem olduğunu yani (27b)nin (27a)dan edilgen dönüşümle türetildiğini söyleyebiliriz. Ancak bu türetim normal edilgen tümcelerden beklediğimiz gibi bastırılmış öznesini *tarafından* ilgecinin tümlecinde barındıramamaktadır.

(28)*Ben Ali'nin gitmesi tarafından üzüldüm.

Olası bir çözüm olarak bu tümcelerin *kork-* türü eylem yapısı gösteren *üzül-* tabanından geri oluşum (back formation) yoluyla türetildiği söylenebilir

6.5 Sorunun Kaynağı Üzerine

Sorun aslında ne anlambilimsel ne de sözdizimseldir. Anlamsal bileşene girdi oluşturan dünyasal oluntular dil dışı durumlardır. Sözdizim ise anlamsal bileşenin ürettiği yapıların yani dünyasal oluntuların dile ne ölçüde ve ne şekilde yansıtılabileceğini belirler. Sözdizimsel yapı anlamsal yapının ürettiklerini kendi yapısına uygun düştüğü ölçüde yansıtır. Ancak bu durum sözdizimsel yapının üretimine izin vermediği tümcelerin anlamsal yapı tarafından üretilmediğini göstermez. Örneğin, (29) normal şartlar altında *güven-* eyleminin sebep olma ilişkisine izin vermemesinden dolayı bozuk olmasına rağmen bu, asla hiç kimsenin birinin başkasını güvenmesine neden olamayacağı anlamına gelmez.

(29) *Ali beni Ayşe'ye güvendirdi

Eğer gerçekten böyle bir durum oluşmuşsa anlamsal yapı bu üç üye arasında böylesine bir ilişki kurabilir. Tümcenin bozuk olması sözdizimsel ve anlambilimsel yapıdaki kimi eylemlerin kısıtlamalardan dolayıdır. Sözdizimsel yapıda *güven-* eyleminin böyle bir türetime giremeyeceği bilgisi varsa ürün yani tümce bozuk olacaktır. Öte yandan, bu durumun hiçbir şekilde dilselleştirilemeyeceğini söyleyemeyiz. (30) tümcesi üretilmekte ve rahatlıkla bir sebep olma ilişkisi anlatabilmektedir.

(30) Ali Ayşe hakkında o kadar iyi konuştu ki ben de Ayşe'ye güvendim

(30)da görüldüğü dil güven kavramı için ettirgenlik ilişkisi kurabilmektedir ancak (29) yapısıyla değil. Bu ilişki basitçe sürahi-bardak ilişkisine benzetilebilir.

7. Sonuç

Bu çalışmada düşünsel eylemlerin kendine özgü özellikleri betimlenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eylemlerin iki farklı türünün (*kork-*, *korkut-*) tek bir temel yapıdan türetildiği iddia edilmiştir. Elbette çalışmanın dayandığı temeller veri tabanını kullandığı dil olan Türkçede fazlaca tartışılmış konular değildir. Bu iddiaların Türkçede de geçerli olduğu varsayımına dayanılmaktadır. Bu çalışmanın bu tür tartışmalara kaynak olacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Aksan, M. ve İbe, P. 2004,** On Some Semantic Properties of Psych Predicates in Turkish. XII. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Baker, M. 1988,** *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*, Chicago, Chicago University Press.
- Beletti, A. ve Rizzi, L. 1988,** Psych Verbs and Theta Theory, *Natural Language and Linguistic Theory* 6 291-352.

- Cançado, M. ve Franchi, C. 1999**, Exceptional Binding With Psych Verbs?, *Linguistic Inquiry*, Kış99, cilt 30 sayı 1, 133-144.
- Chomsky, N. 1995**, *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. 1968**, *Dil ve Zihin*. Çeviren Ahmet Kocaman, Ayraç yayınevi.
- Dikken, M. 2000**, The Syntax of Features, *Journal of Psycholinguistic Research*, cilt 29, No. 1.
- Dowty, D. 1991**, Thematic Proto-roles and Argument Selection, *Language*, cilt 67, sayı 3 547-619.
- Grimshaw, J. 1990**, *Argument Structure*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Guasti, M. T. 1991**, Incorporation, Excorporation and Lexical Properties of Causative Heads, *The Linguistic Review*, 8 209-232.
- Hiraiwa, K. 2000**, Multiple Agree and the defective Intervention constraint in Japanese, *MIT Working Papers in Linguistics* 40, 67-80.
- İbe, P. 2004**, Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri. XVIII. Ulusal Dilbilim Kurultayı. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Jackendoff, R. 1983**, *Semantisc and Cognition*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Jackendoff, R. 1987**, The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory, *Linguistic Inquiry*, cilt 18, 3 369-411.
- Johnson, K. 1992**, Scope and The Binding Theory, *Syntax and Semantics*, cilt 26 259-275.
- Kuram, K. 2004**, Düşünsel Eylemlere Dönüşümsel Yaklaşım. Yayınlanmamış lisans tezi.
- Uzun, E. 2000**, *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., İstanbul.
- Pesetsky, D. 1995**, *Zero Syntax: Experiencers and Cascades*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Pesetsky, D. 1987**, Binding Problems With Experiencer Verbs, *Linguistic Inquiry*, cilt 18 3 126-140.
- Pesetsky, D., Torrego, E. 2002**, Tense, Case, and the Nature of Syntactic Categories. *The Syntax of Time*'ın içinde.
- Hana, F. 1996**, Psychological Verbs and The Syntax-Semantics Interface, *Conceptual Structure, Discourse and Language*, editör Adele E. Goldberg. Stanford: Center For The Study of Language and Information, 131-147.
- Radford, A. 1997**, *Syntax: A Minimalist Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tenny, C. 1998**, Psych Verbs and Verbal Passives in Pittsburghese, *Linguistics* 591-597.
- Türkçe Sözlük, 1998**, TDK: Ankara.
- Van voorst, J. 1992**, Aspectual Semantics of Psychological Verbs, *Linguistics and Philosophy* 15 65-92.
- Zubizarreta, L. M. 1992**, The Lexical Encoding of Scope Relations Among Arguments, *Syntax and Semantics*, cilt 26 211-258.
- Zwart, Jan w. 1997**, Transitive Expletive Constructions and the Evidence Supporting the Multiple Specifier Hypothesis. In *German: Syntactic Problems—Problematic Syntax*, W. Abraham and E. Van Gelderen, eds., Niemeyer, Tübingen. *Linguistisch Arbeiten* 374. Pp. 105-134.